

'Over vogels'

Fantasie en werkelijkheid
in een middeleeuws handschrift

De Griekse *Physiologus* kende een ruime verspreiding in vele talen. Ook een Latijnse vertaling kwam in de 6de eeuw tot stand. In de loop van de 10de eeuw werd aan de Latijnse *Physiologus* materiaal toegevoegd, zoals de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla, geschreven in de 7de eeuw (waar in het *Aviarium* vaak naar verwezen wordt), christelijke commentaren op het scheppingsverhaal, middeleeuwse bewerkingen van de *Naturalis Historia* van Plinius Major (1ste eeuw na Christus) en andere teksten. Vanaf het moment dat het Physiologusmateriaal vermengd wordt met materiaal uit het werk van Isidorus spreken onderzoekers over *bestiaria*. Bestiaria werden, net zoals het *Aviarium*, vaak voorzien van illustraties.

Inleiding voor de leerkracht

Met deze lesbrief willen we leerlingen van de tweede graad secundair onderwijs op een boeiende manier kennis laten maken met het prachtige manuscript 'Over vogels' (De Avibus). Dit manuscript kwam omstreeks 1200 tot stand in de cisterciënzerabdij Ten Duinen in Koksijde. Het is een moraliserende tekst gericht tot lekenbroeders om hen een spiegel voor te houden. De tekst is het werk van Hugo de Folieto. Het handschrift wordt bewaard in het Grootseminarie van Brugge (Archief Grootseminarie Brugge,

Handschriftenfonds, nr. 89/54).

Het *Aviarium* kadert binnen de middeleeuwse literatuur van de *bestiaria*. De bestiarietraditie is ontstaan uit de *Physiologus* (Grieks voor 'de natuurkenner'), een van de invloedrijkste teksten uit de wereldliteratuur. Het gaat om een oorspronkelijke Griekse tekst die in Alexandrië is ontstaan, misschien in de 2de eeuw na Christus. Hij werd vervolledigd in de 4de eeuw na Christus. Deze tekst bespreekt in korte 'hoofdstukjes' de eigenschappen van een vijftigtal wezens. Het boek wil de mens laten leren van de dieren. Het zoekt dus in het gedrag van de dieren naar voorbeelden van hoe mensen zich wel of niet dienen te gedragen.

Deze lesbrief bevat drie verschillende taken voor de leerlingen, die telkens een andere aspect van 'Over vogels' belichten. Tijdens het werken met deze lesbrief maken leerkrachten en leerlingen

gebruik van het gedigitaliseerde handschrift, de duiding erbij en de vertaling naar het Nederlands op de website www.historischebronnenbrugge.be.

De juiste antwoorden zijn op eenvoudig verzoek van leerkrachten verkrijgbaar bij info@erfgoedcelbrugge.be.

Deel I laat de leerlingen kennismaken met de ICONOGRAFIE van het manuscript. Zijn de mooie afbeeldingen uit het manuscript een realistische weergave van vogels? Kunnen de leerlingen het verband leggen tussen de foto's en

de tekeningen uit het handschrift? Om deze opdracht tot een goed einde te brengen moeten leerlingen vooral kijken naar de afbeeldingen in het manuscript of via de index zoeken naar de getekende voorstelling van de vogel die ze in de rechterkolom herkennen.

Deel II belicht een typische eigenschap van middeleeuwse bestia: het MORALISERENDE EN SYMBOLISCHE KARAKTER. Het gedrag van elke vogel staat volgens de auteur van het vogelmanuscript voor een menselijke of goddelijke eigenschap. Soms gaat de symbolische interpretatie van Hugo de Folieto zelfs heel ver. Kunnen leerlingen – door opzoekwerk in de vertaling van het manuscript – de opvattingen van deze middeleeuwse kloosterling onderscheiden van enkele hedendaagse verzinsels?

Deel III, ten slotte, laat de leerlingen ZELF CREATIEF ZIJN. Kunnen ook zij – met de tekst van het handschrift als inspiratie – symbolische of moraliserende eigenschappen verzinnen bij vogels die niet in het manuscript vermeld staan? Hier kunnen ze hun eigen fantasie laten werken.

Wie niet genoeg kan krijgen van middeleeuwse teksten en ook zelf eens op actieve wijze kennis wil maken met het middeleeuwse 'schrijfbedrijf', willen wij wijzen op de Erfgoedkoffer. Deze workshop, die door gaat in de Openbare Bibliotheek Brugge (Hoofdbibliotheek Biekorf, Kuipersstraat 3), is bedoeld voor de tweede en derde graad van het secundair onderwijs en duurt ongeveer anderhalf uur. Wie interesse heeft kan zich inschrijven bij Evelien.hauwaerts@brugge.be. Een korte introductie op het maken van boeken in de middeleeuwen vind je alvast in volgend kadertekstje.

Aan de slag met inkt en veer...

De Brugge bibliotheek herbergt een fascinerende collectie middeleeuwse handschriften uit een wereld van jurkanten en monastieren, steen en hagedis, steen en vinger en veilig schrift. Maar hoe werken deze overreeds manuscripten versierde? Hoe maak je van een rouwenaar een schriftelijk priet? En wat is de meest historische afkomst van deze handschriften?

Tijdens een anderhalf uur durende **workshop** kunnen leerlingen van leerlingen 2de en 3de graad een eigen middeleeuwse boek maken met de unieke erfgoedkoffer van de Openbare Bibliotheek Brugge. Gemeenschappelijke handschriften komen op voorhand en komen met erfgoeddocumenten en illustratie spreken.

De project is een initiatief van de Openbare Bibliotheek Brugge in samenwerking met het project Body Science van de Erfgoedkoffer Brugge.

ERFGOEDKOFFER | Openbare Bibliotheek Brugge

Waar heb ik het materiaal?
 Bij elke les is er een set van 10 of 20 of 30 of 40 of 50 of 60 of 70 of 80 of 90 of 100 of 110 of 120 of 130 of 140 of 150 of 160 of 170 of 180 of 190 of 200 of 210 of 220 of 230 of 240 of 250 of 260 of 270 of 280 of 290 of 300 of 310 of 320 of 330 of 340 of 350 of 360 of 370 of 380 of 390 of 400 of 410 of 420 of 430 of 440 of 450 of 460 of 470 of 480 of 490 of 500 of 510 of 520 of 530 of 540 of 550 of 560 of 570 of 580 of 590 of 600 of 610 of 620 of 630 of 640 of 650 of 660 of 670 of 680 of 690 of 700 of 710 of 720 of 730 of 740 of 750 of 760 of 770 of 780 of 790 of 800 of 810 of 820 of 830 of 840 of 850 of 860 of 870 of 880 of 890 of 900 of 910 of 920 of 930 of 940 of 950 of 960 of 970 of 980 of 990 of 1000 of 1010 of 1020 of 1030 of 1040 of 1050 of 1060 of 1070 of 1080 of 1090 of 1100 of 1110 of 1120 of 1130 of 1140 of 1150 of 1160 of 1170 of 1180 of 1190 of 1200 of 1210 of 1220 of 1230 of 1240 of 1250 of 1260 of 1270 of 1280 of 1290 of 1300 of 1310 of 1320 of 1330 of 1340 of 1350 of 1360 of 1370 of 1380 of 1390 of 1400 of 1410 of 1420 of 1430 of 1440 of 1450 of 1460 of 1470 of 1480 of 1490 of 1500 of 1510 of 1520 of 1530 of 1540 of 1550 of 1560 of 1570 of 1580 of 1590 of 1600 of 1610 of 1620 of 1630 of 1640 of 1650 of 1660 of 1670 of 1680 of 1690 of 1700 of 1710 of 1720 of 1730 of 1740 of 1750 of 1760 of 1770 of 1780 of 1790 of 1800 of 1810 of 1820 of 1830 of 1840 of 1850 of 1860 of 1870 of 1880 of 1890 of 1900 of 1910 of 1920 of 1930 of 1940 of 1950 of 1960 of 1970 of 1980 of 1990 of 2000 of 2010 of 2020 of 2030 of 2040 of 2050 of 2060 of 2070 of 2080 of 2090 of 2100 of 2110 of 2120 of 2130 of 2140 of 2150 of 2160 of 2170 of 2180 of 2190 of 2200 of 2210 of 2220 of 2230 of 2240 of 2250 of 2260 of 2270 of 2280 of 2290 of 2300 of 2310 of 2320 of 2330 of 2340 of 2350 of 2360 of 2370 of 2380 of 2390 of 2400 of 2410 of 2420 of 2430 of 2440 of 2450 of 2460 of 2470 of 2480 of 2490 of 2500 of 2510 of 2520 of 2530 of 2540 of 2550 of 2560 of 2570 of 2580 of 2590 of 2600 of 2610 of 2620 of 2630 of 2640 of 2650 of 2660 of 2670 of 2680 of 2690 of 2700 of 2710 of 2720 of 2730 of 2740 of 2750 of 2760 of 2770 of 2780 of 2790 of 2800 of 2810 of 2820 of 2830 of 2840 of 2850 of 2860 of 2870 of 2880 of 2890 of 2900 of 2910 of 2920 of 2930 of 2940 of 2950 of 2960 of 2970 of 2980 of 2990 of 3000 of 3010 of 3020 of 3030 of 3040 of 3050 of 3060 of 3070 of 3080 of 3090 of 3100 of 3110 of 3120 of 3130 of 3140 of 3150 of 3160 of 3170 of 3180 of 3190 of 3200 of 3210 of 3220 of 3230 of 3240 of 3250 of 3260 of 3270 of 3280 of 3290 of 3300 of 3310 of 3320 of 3330 of 3340 of 3350 of 3360 of 3370 of 3380 of 3390 of 3400 of 3410 of 3420 of 3430 of 3440 of 3450 of 3460 of 3470 of 3480 of 3490 of 3500 of 3510 of 3520 of 3530 of 3540 of 3550 of 3560 of 3570 of 3580 of 3590 of 3600 of 3610 of 3620 of 3630 of 3640 of 3650 of 3660 of 3670 of 3680 of 3690 of 3700 of 3710 of 3720 of 3730 of 3740 of 3750 of 3760 of 3770 of 3780 of 3790 of 3800 of 3810 of 3820 of 3830 of 3840 of 3850 of 3860 of 3870 of 3880 of 3890 of 3900 of 3910 of 3920 of 3930 of 3940 of 3950 of 3960 of 3970 of 3980 of 3990 of 4000 of 4010 of 4020 of 4030 of 4040 of 4050 of 4060 of 4070 of 4080 of 4090 of 4100 of 4110 of 4120 of 4130 of 4140 of 4150 of 4160 of 4170 of 4180 of 4190 of 4200 of 4210 of 4220 of 4230 of 4240 of 4250 of 4260 of 4270 of 4280 of 4290 of 4300 of 4310 of 4320 of 4330 of 4340 of 4350 of 4360 of 4370 of 4380 of 4390 of 4400 of 4410 of 4420 of 4430 of 4440 of 4450 of 4460 of 4470 of 4480 of 4490 of 4500 of 4510 of 4520 of 4530 of 4540 of 4550 of 4560 of 4570 of 4580 of 4590 of 4600 of 4610 of 4620 of 4630 of 4640 of 4650 of 4660 of 4670 of 4680 of 4690 of 4700 of 4710 of 4720 of 4730 of 4740 of 4750 of 4760 of 4770 of 4780 of 4790 of 4800 of 4810 of 4820 of 4830 of 4840 of 4850 of 4860 of 4870 of 4880 of 4890 of 4900 of 4910 of 4920 of 4930 of 4940 of 4950 of 4960 of 4970 of 4980 of 4990 of 5000 of 5010 of 5020 of 5030 of 5040 of 5050 of 5060 of 5070 of 5080 of 5090 of 5100 of 5110 of 5120 of 5130 of 5140 of 5150 of 5160 of 5170 of 5180 of 5190 of 5200 of 5210 of 5220 of 5230 of 5240 of 5250 of 5260 of 5270 of 5280 of 5290 of 5300 of 5310 of 5320 of 5330 of 5340 of 5350 of 5360 of 5370 of 5380 of 5390 of 5400 of 5410 of 5420 of 5430 of 5440 of 5450 of 5460 of 5470 of 5480 of 5490 of 5500 of 5510 of 5520 of 5530 of 5540 of 5550 of 5560 of 5570 of 5580 of 5590 of 5600 of 5610 of 5620 of 5630 of 5640 of 5650 of 5660 of 5670 of 5680 of 5690 of 5700 of 5710 of 5720 of 5730 of 5740 of 5750 of 5760 of 5770 of 5780 of 5790 of 5800 of 5810 of 5820 of 5830 of 5840 of 5850 of 5860 of 5870 of 5880 of 5890 of 5900 of 5910 of 5920 of 5930 of 5940 of 5950 of 5960 of 5970 of 5980 of 5990 of 6000 of 6010 of 6020 of 6030 of 6040 of 6050 of 6060 of 6070 of 6080 of 6090 of 6100 of 6110 of 6120 of 6130 of 6140 of 6150 of 6160 of 6170 of 6180 of 6190 of 6200 of 6210 of 6220 of 6230 of 6240 of 6250 of 6260 of 6270 of 6280 of 6290 of 6300 of 6310 of 6320 of 6330 of 6340 of 6350 of 6360 of 6370 of 6380 of 6390 of 6400 of 6410 of 6420 of 6430 of 6440 of 6450 of 6460 of 6470 of 6480 of 6490 of 6500 of 6510 of 6520 of 6530 of 6540 of 6550 of 6560 of 6570 of 6580 of 6590 of 6600 of 6610 of 6620 of 6630 of 6640 of 6650 of 6660 of 6670 of 6680 of 6690 of 6700 of 6710 of 6720 of 6730 of 6740 of 6750 of 6760 of 6770 of 6780 of 6790 of 6800 of 6810 of 6820 of 6830 of 6840 of 6850 of 6860 of 6870 of 6880 of 6890 of 6900 of 6910 of 6920 of 6930 of 6940 of 6950 of 6960 of 6970 of 6980 of 6990 of 7000 of 7010 of 7020 of 7030 of 7040 of 7050 of 7060 of 7070 of 7080 of 7090 of 7100 of 7110 of 7120 of 7130 of 7140 of 7150 of 7160 of 7170 of 7180 of 7190 of 7200 of 7210 of 7220 of 7230 of 7240 of 7250 of 7260 of 7270 of 7280 of 7290 of 7300 of 7310 of 7320 of 7330 of 7340 of 7350 of 7360 of 7370 of 7380 of 7390 of 7400 of 7410 of 7420 of 7430 of 7440 of 7450 of 7460 of 7470 of 7480 of 7490 of 7500 of 7510 of 7520 of 7530 of 7540 of 7550 of 7560 of 7570 of 7580 of 7590 of 7600 of 7610 of 7620 of 7630 of 7640 of 7650 of 7660 of 7670 of 7680 of 7690 of 7700 of 7710 of 7720 of 7730 of 7740 of 7750 of 7760 of 7770 of 7780 of 7790 of 7800 of 7810 of 7820 of 7830 of 7840 of 7850 of 7860 of 7870 of 7880 of 7890 of 7900 of 7910 of 7920 of 7930 of 7940 of 7950 of 7960 of 7970 of 7980 of 7990 of 8000 of 8010 of 8020 of 8030 of 8040 of 8050 of 8060 of 8070 of 8080 of 8090 of 8100 of 8110 of 8120 of 8130 of 8140 of 8150 of 8160 of 8170 of 8180 of 8190 of 8200 of 8210 of 8220 of 8230 of 8240 of 8250 of 8260 of 8270 of 8280 of 8290 of 8300 of 8310 of 8320 of 8330 of 8340 of 8350 of 8360 of 8370 of 8380 of 8390 of 8400 of 8410 of 8420 of 8430 of 8440 of 8450 of 8460 of 8470 of 8480 of 8490 of 8500 of 8510 of 8520 of 8530 of 8540 of 8550 of 8560 of 8570 of 8580 of 8590 of 8600 of 8610 of 8620 of 8630 of 8640 of 8650 of 8660 of 8670 of 8680 of 8690 of 8700 of 8710 of 8720 of 8730 of 8740 of 8750 of 8760 of 8770 of 8780 of 8790 of 8800 of 8810 of 8820 of 8830 of 8840 of 8850 of 8860 of 8870 of 8880 of 8890 of 8900 of 8910 of 8920 of 8930 of 8940 of 8950 of 8960 of 8970 of 8980 of 8990 of 9000 of 9010 of 9020 of 9030 of 9040 of 9050 of 9060 of 9070 of 9080 of 9090 of 9100 of 9110 of 9120 of 9130 of 9140 of 9150 of 9160 of 9170 of 9180 of 9190 of 9200 of 9210 of 9220 of 9230 of 9240 of 9250 of 9260 of 9270 of 9280 of 9290 of 9300 of 9310 of 9320 of 9330 of 9340 of 9350 of 9360 of 9370 of 9380 of 9390 of 9400 of 9410 of 9420 of 9430 of 9440 of 9450 of 9460 of 9470 of 9480 of 9490 of 9500 of 9510 of 9520 of 9530 of 9540 of 9550 of 9560 of 9570 of 9580 of 9590 of 9600 of 9610 of 9620 of 9630 of 9640 of 9650 of 9660 of 9670 of 9680 of 9690 of 9700 of 9710 of 9720 of 9730 of 9740 of 9750 of 9760 of 9770 of 9780 of 9790 of 9800 of 9810 of 9820 of 9830 of 9840 of 9850 of 9860 of 9870 of 9880 of 9890 of 9900 of 9910 of 9920 of 9930 of 9940 of 9950 of 9960 of 9970 of 9980 of 9990 of 10000 of 10010 of 10020 of 10030 of 10040 of 10050 of 10060 of 10070 of 10080 of 10090 of 10100 of 10110 of 10120 of 10130 of 10140 of 10150 of 10160 of 10170 of 10180 of 10190 of 10200 of 10210 of 10220 of 10230 of 10240 of 10250 of 10260 of 10270 of 10280 of 10290 of 10300 of 10310 of 10320 of 10330 of 10340 of 10350 of 10360 of 10370 of 10380 of 10390 of 10400 of 10410 of 10420 of 10430 of 10440 of 10450 of 10460 of 10470 of 10480 of 10490 of 10500 of 10510 of 10520 of 10530 of 10540 of 10550 of 10560 of 10570 of 10580 of 10590 of 10600 of 10610 of 10620 of 10630 of 10640 of 10650 of 10660 of 10670 of 10680 of 10690 of 10700 of 10710 of 10720 of 10730 of 10740 of 10750 of 10760 of 10770 of 10780 of 10790 of 10800 of 10810 of 10820 of 10830 of 10840 of 10850 of 10860 of 10870 of 10880 of 10890 of 10900 of 10910 of 10920 of 10930 of 10940 of 10950 of 10960 of 10970 of 10980 of 10990 of 11000 of 11010 of 11020 of 11030 of 11040 of 11050 of 11060 of 11070 of 11080 of 11090 of 11100 of 11110 of 11120 of 11130 of 11140 of 11150 of 11160 of 11170 of 11180 of 11190 of 11200 of 11210 of 11220 of 11230 of 11240 of 11250 of 11260 of 11270 of 11280 of 11290 of 11300 of 11310 of 11320 of 11330 of 11340 of 11350 of 11360 of 11370 of 11380 of 11390 of 11400 of 11410 of 11420 of 11430 of 11440 of 11450 of 11460 of 11470 of 11480 of 11490 of 11500 of 11510 of 11520 of 11530 of 11540 of 11550 of 11560 of 11570 of 11580 of 11590 of 11600 of 11610 of 11620 of 11630 of 11640 of 11650 of 11660 of 11670 of 11680 of 11690 of 11700 of 11710 of 11720 of 11730 of 11740 of 11750 of 11760 of 11770 of 11780 of 11790 of 11800 of 11810 of 11820 of 11830 of 11840 of 11850 of 11860 of 11870 of 11880 of 11890 of 11900 of 11910 of 11920 of 11930 of 11940 of 11950 of 11960 of 11970 of 11980 of 11990 of 12000 of 12010 of 12020 of 12030 of 12040 of 12050 of 12060 of 12070 of 12080 of 12090 of 12100 of 12110 of 12120 of 12130 of 12140 of 12150 of 12160 of 12170 of 12180 of 12190 of 12200 of 12210 of 12220 of 12230 of 12240 of 12250 of 12260 of 12270 of 12280 of 12290 of 12300 of 12310 of 12320 of 12330 of 12340 of 12350 of 12360 of 12370 of 12380 of 12390 of 12400 of 12410 of 12420 of 12430 of 12440 of 12450 of 12460 of 12470 of 12480 of 12490 of 12500 of 12510 of 12520 of 12530 of 12540 of 12550 of 12560 of 12570 of 12580 of 12590 of 12600 of 12610 of 12620 of 12630 of 12640 of 12650 of 12660 of 12670 of 12680 of 12690 of 12700 of 12710 of 12720 of 12730 of 12740 of 12750 of 12760 of 12770 of 12780 of 12790 of 12800 of 12810 of 12820 of 12830 of 12840 of 12850 of 12860 of 12870 of 12880 of 12890 of 12900 of 12910 of 12920 of 12930 of 12940 of 12950 of 12960 of 12970 of 12980 of 12990 of 13000 of 13010 of 13020 of 13030 of 13040 of 13050 of 13060 of 13070 of 13080 of 13090 of 13100 of 13110 of 13120 of 13130 of 13140 of 13150 of 13160 of 13170 of 13180 of 13190 of 13200 of 13210 of 13220 of 13230 of 13240 of 13250 of 13260 of 13270 of 13280 of 13290 of 13300 of 13310 of 13320 of 13330 of 13340 of 13350 of 13360 of 13370 of 13380 of 13390 of 13400 of 13410 of 13420 of 13430 of 13440 of 13450 of 13460 of 13470 of 13480 of 13490 of 13500 of 13510 of 13520 of 13530 of 13540 of 13550 of 13560 of 13570 of 13580 of 13590 of 13600 of 13610 of 13620 of 13630 of 13640 of 13650 of 13660 of 13670 of 13680 of 13690 of 13700 of 13710 of 13720 of 13730 of 13740 of 13750 of 13760 of 13770 of 13780 of 13790 of 13800 of 13810 of 13820 of 13830 of 13840 of 13850 of 13860 of 13870 of 13880 of 13890 of 13900 of 13910 of 13920 of 13930 of 13940 of 13950 of 13960 of 13970 of 13980 of 13990 of 14000 of 14010 of 14020 of 14030 of 14040 of 14050 of 14060 of 14070 of 14080 of 14090 of 14100 of 14110 of 14120 of 14130 of 14140 of 14150 of 14160 of 14170 of 14180 of 14190 of 14200 of 14210 of 14220 of 14230 of 14240 of 14250 of 14260 of 14270 of 14280 of 14290 of 14300 of 14310 of 14320 of 14330 of 14340 of 14350 of 14360 of 14370 of 14380 of 14390 of 14400 of 14410 of 14420 of 14430 of 14440 of 14450 of 14460 of 14470 of 14480 of 14490 of 14500 of 14510 of 14520 of 14530 of 14540 of 14550 of 14560 of 14570 of 14580 of 14590 of 14600 of 14610 of 14620 of 14630 of 14640 of 14650 of 14660 of 14670 of 14680 of 14690 of 14700 of 14710 of 14720 of 14730 of 14740 of 14750 of 14760 of 14770 of 14780 of 14790 of 14800 of 14810 of 14820 of 14830 of 14840 of 14850 of 14860 of 14870 of 14880 of 14890 of 14900 of 14910 of 14920 of 14930 of 14940 of 14950 of 14960 of 14970 of 14980 of 14990 of 15000 of 15010 of 15020 of 15030 of 15040 of 15050 of 15060 of 15070 of 15080 of 15090 of 15100 of 15110 of 15120 of 15130 of 15140 of 15150 of 15160 of 15170 of 15180 of 15190 of 15200 of 15210 of 15220 of 15230 of 15240 of 15250 of 15260 of 15270 of 15280 of 15290 of 15300 of 15310 of 15320 of 15330 of 15340 of 15350 of 15360 of 15370 of 15380 of 15390 of 15400 of 15410 of 15420 of 15430 of 15440 of 15450 of 15460 of 15470 of 15480 of 15490 of 15500 of 15510 of 15520 of 15530 of 15540 of 15550 of 15560 of 15570 of 15580 of 15590 of 15600 of 15610 of 15620 of 15630 of 15640 of 15650 of 15660 of 15670 of 15680 of 15690 of 15700 of 15710 of 15720 of 15730 of 15740 of 15750 of 15760 of 15770 of 15780 of 15790 of 15800 of 15810 of 15820 of 15830 of 15840 of 15850 of 15860 of 15870 of 15880 of 15890 of 15900 of 15910 of 15920 of 15930 of 15940 of 15950 of 15960 of 15970 of 15980 of 15990 of 16000 of 16010 of 16020 of 16030 of 16040 of 16050 of 16060 of 16070 of 16080 of 16090 of 16100 of 16110 of 16120 of 16130 of 16140 of 16150 of 16160 of 16170 of 16180 of 16190 of 16200 of 16210 of 16220 of 16230 of 16240 of 16250 of 16260 of 16270 of 16280 of 16290 of 16300 of 16310 of 16320 of 16330 of 16340 of 16350 of 16360 of 16370 of 16380 of 16390 of 16400 of 16410 of 16420 of 16430 of 16440 of 16450 of 16460 of 16470 of 16480 of 16490 of 16500 of 16510 of 16520 of 16530 of 16540 of 16550 of 16560 of 16570 of 16580 of 16590 of 16600 of 16610 of 16620 of 16630 of 16640 of 16650 of 16660 of 16670 of 16680 of 16690 of 16700 of 16710 of 16720 of 16730 of 16740 of 16750 of 16760 of 16770 of 16780 of 16790 of 16800 of 16810 of 16820 of 16830 of 16840 of 16850 of 16860 of 16870 of 16880 of 16890 of 16900 of 16910 of 16920 of 16930 of 16940 of 16950 of 16960 of 16970 of 16980 of 16990 of 17000 of 17010 of 17020 of 17030 of 17040 of 17050 of 17060 of 17070 of 17080 of 17090 of 17100 of 17110 of 17120 of 17130 of 17140 of 17150 of 17160 of 17170 of 17180 of 17190 of 17200 of 17210 of 17220 of 17230 of 17240 of 17250 of 17260 of 17270 of 17280 of 17290 of 17300 of 17310 of 17320 of 17330 of 17340 of 17350 of 17360 of 17370 of 17380 of 17390 of 17400 of 17410 of 17420 of 17430 of 17440 of 17450 of 17460 of 17470 of 17480 of 17490 of 17500 of 17510 of 17520 of 17530 of 17540 of 17550 of 17560 of 17570 of 17580 of 17590 of 17600 of 17610 of 17620 of 17630 of 17640 of 17650 of 17660 of 17670 of 17680 of 17690 of 17700 of 17710 of 17720 of 17730 of 17740 of 17750 of 17760 of 17770 of 17780 of 17790 of 17800 of 17810 of 17820 of 17830 of 17840 of

Het maken van een middeleeuws boek

Middeleeuwse boeken werden geschreven op perkament. Dit materiaal werd gemaakt van de huid van dieren, meestal schapen, geiten en kalveren. De huiden werden uiteraard ontdaan van haar- en vlees- of vetresten, en ze werden uitgerokken en gedroogd tot ze beschrijfbaar perkament waren. De grillig gevormde vellen werden vervolgens versneden tot losse bladen van eenzelfde formaat. Perkament had enkele voordelen tegenover papyrus: het was sterker, het kon langs twee kanten beschreven worden en fouten konden gemakkelijk weggeschrapt worden.

In de middeleeuwen kon slechts een kleine fractie van de bevolking lezen of schrijven, voornamelijk de geestelijken of clerici (dit zijn priesters, bisschoppen, monniken...), de hogere adel, en later ook de handelaren. Boeken werden nog niet gedrukt (de boekdrukkunst ontstaat pas rond 1450), maar overgeschreven met de hand, vandaar de term 'handschrift' of 'manuscript'. De persoon die belast was met deze taak is de kopiïst. Het overschrijfwerk kon weken, maanden, zelfs jaren duren. Het was een vreselijk vermoeiende taak, die uiterste concentratie vergde, vandaar de uitdrukking 'een monnikenwerk'. De kopiïsten maakten wel eens per ongeluk fouten bij het overschrijven, bv. door een woord te vergeten, maar soms pasten ze ook heel bewust de tekst aan, bv. door uitleg toe te voegen aan een moeilijke tekst of door de spelling aan te passen aan het locale dialect. Door deze menselijke inbreng van de kopiïst en zijn collega's in het scriptorium (het schrijfatelier) was geen enkele kopie identiek aan haar voorbeeld, elk manuscript was (en is) dus helemaal uniek!

Voor de kopiïst aan het werk kon, moest er een liniëring aangebracht worden zodat de bladspiegel overal mooi gelijk was. Daarna kon de kopiïst beginnen met het overschrijven. Hij gebruikte zwarte inkt, die gemaakt werd van roet, houtskool of galappeltjes. Als pen gebruikte hij doorgaans een ganzen- of een zwanenvaar. Afhankelijk van de periode, de regio en de aard van de tekst werd een ander lettertype gebruikt (bv. de Karolingische minuskel, of de Gotische letter). Bij het overschrijven voorzag de kopiïst lege ruimtes voor titels en versieringen, die door andere vaklui aangebracht werden.

De titels werden in het rood geschreven door de rubricator (van *ruber*: Latijn voor rood). De versiering was de taak van de boekverluchter of miniaturist.

De verluchting of versiering van de tekst had zowel een decoratieve als een structurerende functie. Wij gebruiken vandaag onder andere inhoudstafels, paginanummers, witregels, onderlijningen en letters in vet om een tekst op een overzichtelijke manier in te delen. In de middeleeuwen gebruikte men kleur en versiering om dit te doen: grotere en versierde hoofdletters (initialen) aan het begin van een nieuw hoofdstuk, opvallende randversiering of marginalia om een belangrijke overgang aan te duiden, mooie miniaturen die de tekst samenvatten of illustreerden... Het woord 'miniatuur' komt trouwens van een rode kleur die *minium* heet (en dus niet van 'mini').

Verf voor versieringen werd gemaakt met kleurstoffen (pigmenten). Deze pigmenten werden uit de natuur gehaald: uit planten (bv. saffraandraadjes geven rood), uit dieren (bv. paars uit wulken), uit mineralen en stenen (bv. ultramarijnblauw van de lapis lazuli) en uit edelmetalen (bv. goudpoeder). Sommige kleuren bestonden echter niet in de natuur, ze ontstonden uit de chemische reactie die volgde wanneer twee natuurlijke elementen samenvoegd werden (bv. kwik + sulfer = vermiljoen).

De losse vellen perkament werden ten slotte dubbelgevouwen en op elkaar gelegd, zodat ze bundels of katernen vormden. Meestal werd gewerkt met katernen van vier dubbelbladen (een *quaternio*), goed voor acht bladen of zestien bladzijden. Deze katernen werden op hun beurt in de juiste volgorde aan elkaar genaaid tot ze een volledig boekblok vormden. Om het perkamenten boekblok te beschermen werden er houten covers (platten) aangebracht, die overtrokken werden met leer. Bij de meest kostbare boeken werden de lederen banden ook nog versierd met ivoor, goud, zilver of edelstenen.

Afbeelding: Brugge, Openbare Bibliotheek, Ms. 184, f. 125v (detail)

'Over vogels'

Fantasie en werkelijkheid
in een middeleeuws handschrift

I. Wie hoort bij wie?

In het handschrift 'Over vogels' zijn tal van mooie afbeeldingen van vogels te vinden. Zo werden de lange Latijnse tekstfragmenten een beetje opgefleurd en werd de lectuur van de tekst aantrekkelijker gemaakt voor de broeders. De middeleeuwse voorstelling van de vogels wijkt soms wel af van de werkelijkheid. Of net niet?

» Kan jij de tien afbeeldingen links linken aan de hedendaagse foto's rechts? Zo verenig je de echte vogel met zijn middeleeuwse tegenhanger.

Afbeelding 1

Afbeelding A

Afbeelding 2

Afbeelding B

Afbeelding 3

Afbeelding C

Afbeelding 4

Afbeelding D

Afbeelding **5**

Afbeelding **E**

Afbeelding **6**

Afbeelding **F**

Afbeelding **7**

Afbeelding **G**

Afbeelding **8**

Afbeelding **H**

Afbeelding **9**

Afbeelding **I**

Afbeelding **10**

Afbeelding **J**

II. Rare jongens, die middeleeuwers!

De middeleeuwse mens geloofde allerlei rare dingen over vogels (en ook over andere dieren). In onze ogen lijkt dit erg naïef, maar toch zijn hier tal van verklaringen voor.

De middeleeuwse wetenschap was veel sterker dan de onze gebaseerd op de studie van teksten, waarbij de eigen ervaring slechts een kleine rol speelde. Zo hadden auteurs uit de Oudheid (Aristoteles en Plinius Major) een zeer grote invloed op de middeleeuwse kennis van de natuur en werden hun teksten als bijna onaantastbaar beschouwd. Wat die auteurs een keer gezegd hadden, hoe vreemd of onwetenschappelijk het ook mocht lijken, werd door de meeste mensen zomaar aanvaard.

Anderzijds was de leefwereld van de middeleeuwse mens ook veel beperkter. De meeste mensen hadden nauwelijks een krokodil of een olifant gezien, noch een eenhoorn of een feniks. Hoe moesten ze dan oordelen of het ene dier wel en het andere niet bestond? Het bestaan van een neushoorn moet voor hen even aannemelijk geweest zijn als dat van een eenhoorn! Ook werd geen onderscheid gemaakt tussen 'echte' en 'fabelachtige' eigenschappen van dieren: een haan kraait inderdaad maar of hij daarom ook werkelijk het onderscheid kan maken tussen de uren?

» Hieronder vind je tien opvattingen van mensen uit de 12de eeuw over vogels. Welke van onderstaande verhalen werden door de middeleeuwse mens werkelijk geloofd (**juist**) en welke zijn door ons verzonnen (**fout**)?

1. De **pelikaan** doodt haar jongen met haar bek en weent dan drie dagen. Na drie dagen doorboort de pelikaan zichzelf en besprenkelt haar jongen met haar bloed. Zo komen de jongen opnieuw tot leven.

»

2. De **hop** is een vogel die graag op menselijke uitwerpselen gaat zitten of die je in de buurt van kerkhoven kan vinden.

»

3. De **struisvogel** steekt haar kop onder de grond omdat zij niet wil aanzien hoe mensen op de wereld zondigen. Het is een gevoelige vogel die kan sterven door het zien van menselijk leed.

»

4. Wanneer **kraanvogels** hun lange vlucht maken dan houdt de vogel die de wacht heeft een steentje vast. Wanneer hij in slaap valt, valt het steentje op een andere vogel en zo wordt de troep gealarmeerd.

»

5. De **zwaluw** kan voorspellen welke huizen zullen instorten, dus daar bouwt hij zijn nest zeker niet.

»

6. **Ooievaars** brengen kinderen naar de mensen en laten ze door de schoorsteen zakken. Daarom dat mensen vandaag nog steeds zeggen 'de ooievaar is gekomen' wanneer er een kindje is geboren.

»

7. **Ganzen** hebben een prima reukvermogen: van alle dieren ruiken zij de mens het best. Daarom zijn het goede waakdieren.

»

8. De **zwaan** heeft een sneeuw wit verkleed, maar onder die veren heeft zij een zwarte huid.

»

9. De **caladrius** is een vreemde vogel: als hij bij een zieke mens wordt gebracht kan hij bepalen of de zieke moet sterven of leven. Kijkt hij naar de zieke en observeert hij hem aandachtig, dan zal hij overleven. Doet hij dat niet en wendt hij zijn ogen af, dan zal de zieke zeker sterven.

»

10. Ook de **feniks** is zo'n raar geval: wanneer de vogel 500 jaar geworden is, dan gaat hij koortsachtig op zoek naar een menselijk vuur, (zelf kan hij immers geen vuur maken), hij werpt zich in het vuur en herrijst uit zijn eigen as.

»

III. Aviarium Modernum

In het *Aviarium* worden verscheidene vogels opgesomd met hun eigenschappen die voor de mens tot voorbeeld moeten dienen.

We geven je hier een opsomming van enkele vogels die niet vermeld staan in het manuscript, maar waar jij zeker met je eigen creativiteit een eigenschap van kent waaruit mensen een belangrijke les kunnen trekken.

» Nu is het jouw beurt om een modern vogelboek (of toch een klein hoofdstukje ervan) te schrijven! Er bestaan ongeveer 10 000 vogelsoorten, maar om je wat inspiratie te geven, sommen we er hier tien op:

1. collibrie
2. meeuw
3. ekster
4. kip
5. roodborstje
6. pinguïn
7. kanarie
8. specht
9. kiwi
10. papegaai

Misschien doe je er goed aan om eerst wat informatie over deze vogels op te zoeken, alvorens aan de door jou geselecteerde vogel een morele les te koppelen.

Voorbeeldje: de pinguïn

De pinguïn is een bijzonder trouwe en zorgzame vogel.

Hij kiest een partner voor het leven en helpt die onder andere bij het onderhouden van haar verenkleed.

Velen zullen hierin een voorbeeld zien voor de mens om even trouw door het leven te gaan.

Deze lesbrief maakt deel uit van het digitaliserings- en ontsluitingsproject 'Over vogels' op www.historischebronnenbrugge.be. De inleiding en de oefeningen werden opgesteld door Bert Gevaert (leraar Sint-Lodewijkscollege, Brugge). Evelien Hauwaerts (medewerkster handschriftencollectie Openbare Bibliotheek Brugge) schreef het tekstje over de productie van het middeleeuws boek.

De redactie gebeurde door Erfgoedcel Brugge. Erfgoedcel Brugge heeft getracht alle auteursrechten te respecteren. Zij die desondanks menen rechten te kunnen laten gelden, gelieve contact op te nemen met Erfgoedcel Brugge.

www.erfgoedcelbrugge.be, info@erfgoedcelbrugge.be